

Володимир Гладішев,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри слов'янської філології
Миколаївського національного університету
ім. В.О. Сухомлинського

«ЩОБ ЖИТИ! ЖИТИ — А НЕ ВИЖИВАТИ...» (Спроба творчого портрету Лариси Ратич)

Статтю присвячено огляду творчості миколаївської письменниці Лариси Ратич. У своїх творах авторка, яка є вчителькою зарубіжної літератури, порушує найбільш актуальні моральні проблеми сьогодення, обстоює загальнолюдські моральні цінності.

Ключові слова: Лариса Ратич, моральні цінності.

This article is suggested the reviews of creative writer Larissa Ratycz. In her works the author who is a teacher of foreign literature, violates the most pressing moral problems of today, advocates universal moral values.

Keywords: Larissa Ratycz, moral values.

Добре відомо, що справжній вчитель — це не професія. Це не праця. Вчитель — спосіб життя людини. Спосіб життя, який насамперед передбачає повсякденну творчість, творче ставлення людини-педагога до виконання своїх, прощу пробачення за «канцеляризм», професійних обов'язків. Це так, але багато вчителів виявилися ще й талановитими письменниками, творча спадщина яких цікава для читачів не лише тим, що у вигляді художніх творів осмислює власні професійні досягнення, а, у першу чергу, привабливістю створеного ними світу, залучення до якого допомагає кожному з читачів відкрити щось нове у власному житті, по-новому побачити життя, людину, Всесвіт. Варто нагадати лише Антона Макаренка, Василя Сухомлинського, Адріана Топорова, твори яких назавжди залишилися справжньою Літературою. Відповідно, ці твори є дуже корисними, коли йдеться про формування читача-школяра, про дитяче читання, про виховний вплив художньої літератури на особистість.

На мою думку, вчителька зарубіжної літератури Мішково-Погореловської ЗОШ І—ІІІ ступеня (Миколаївська область) Лариса Ратич лише починає свій письменницький шлях. У Миколаєві та Києві вийшли друком дві книги Лариси Ратич [1; 2], і їхнє безперечне «існування» переконливо засвідчило про появу в Україні надзвичайно самобутньої творчої постаті, людини, яка поєднує неабиякий письменницький талант, багатий життєвий досвід, палке прагнення зробити так, щоб життя кожної людини, життя українського народу було більш моральним, більш осмисленим, навіть, свідомо-щасливим, якщо можна так сказати. Невипадково на початку жахливої, але, на жаль, цілковито «життєвої» повісті «Ми пришли из Ниоткуда» [1: 5-38], протягом якої знищені внаслідок абортів ненароджені діти вночі, у її неспокійному сні, звертаються до

матері, авторка пише: «Я хочу встигнути врятувати хоча б кого-небудь...» [1: 5]. Чи можуть мистецтво, література врятувати світ?

Можна по-різному ставитися до постаті відомого українського політика Олександра Мороза, але неможливо не погодитися з ним, коли він у «Передмові» до другої книги Лариси Ратич наполегливо стверджує: «Цю маленьку повість потрібно друкувати у шкільних підручниках, але читати усім: дгпцм, молоді, дорослим» [1: 4]. Мабуть, ці слова викликані тим, що потенційні моральні уроки цього невеличкого за обсягом, але незвичайно глибокого за змістом твору насправді важко переоцінити.

На мій погляд, ця повість Лариси Ратич — відчайдушний крик-попередження щасливої матері, майже безнадійна спроба достукатися до тих, хто, забув про них, вирішує долю майбутніх дітей. Дітей, яких ніхто, окрім матері, не може захистити й врятувати... Знову ж, дуже правильні слова спромігся відшукати автор «Передмови» для того, щоб визначити неповторність цієї невеличкої повісті, її по-справжньому новаторський для української та російської літератур характер: «Мы пришли из Ниоткуда» мене приголомшила. ПРО ЦЕ і ТАК ніхто не писав. Принаймні, я нічого подібного не зустрічав» [1: 4].

Так, мабуть, історично склалося, що важку тему загубленого життя ненародженої дитини у нашому суспільстві прагнуть не обговорювати публічно. «Жовта преса» — будь ласка, телебачення на різних «шоу» — також, але «серйозна література» соромливо уникає відвертої розмови про небезпечні наслідки масових знищень майбутніх громадян України, які ніколи не з'являються на світ... Те, що вчителька, мати, письменниця Лариса Ратич порушила цю — найважливішу для сучасного українського суспільства! — тему можна вважати громадянським подвигом авторки. Неповторна авторська інтонація — це відчайдушне звернення письменниці до кожного з читачів, її молитва, її мольба: не вбивайте власних дітей, адже чужих дітей не буває!

Глибоке знання життя, розуміння поведінки різних людей у різних життєвих ситуаціях дозволили письменниці майстерно, реалістично й переконливо змалювати обставини, які частіше за все і спонукають жінку зробити цей жахливий, протиприродний для жінки-матері крок. У кожній з цих життєвих ситуацій жінка викликає співчуття, авторка добре розуміє це, але рішення, яке приймає під тиском обставин, не може бути виправдане...

Як на мене, головним для осягнення морально-естетичної позиції письменниці є те, що вона не засуджує героїню, але й не виправдовує її вчинки. У кожному окремому випадку письменниця завжди на боці дитини, яка відчуває й навіть розуміє, що її ^нищують, яка хоче жити й водночас із жахом розуміє, що її сподівання є невинуватими. Ось воно, головне художнє відкриття Лариси Ратич: вона привертає увагу не до жінки, яка приймає рішення, а до нового життя, яке внаслідок цього — іноді розумного, виваженого, обгрунтованого, переконливого — рішення має бути знищено... Так саме колись непомітний празький чиновник Франц Кафка довів, що насправді життя набагато страшніше будь-якого жахливого сну, оскільки спляча людина може прокинутися, уникнути жахів, тоді як від життя «прокинутися» неможливо!

Можна зробити припущення, що саме повість «Мы пришли из Ниоткуда» є найбільш актуальною з усіх творів, які написані Ларисою Ратич. Гострота соціальної проблеми, що розглядається у творі, поєднується з гуманістичною позицією авторки, і це робить зазначений вище твір дуже помітним явищем сучасної української літератури. Невипадково повістю зацікавилися представники інших видів мистецтв: авторка робить переклад цього твору українською мовою для того, щоб силами акторів театру імені Івана Франка було здійснено радіовиставу. Хочеться побажати, щоб авторка у перекладі спромоглася зберегти схвильовану авторську інтонацію, ритм оповідання, його художню неповторність.

Автобіографічна повість «Дорогой папочка» [1: 99-122] присвячена традиційній, як кажуть, темі взаємовідносин батьків і дітей. Оскільки у педагогічному інституті ми навчалися з Ларисою Анатоліївною в одній групі, мені було не важко помітити відверто автобіографічні риси у цьому творі. Але, мабуть, справжній письменник ніколи не може просто «фотографувати» життя, тому знайомі (нібито...) події життя висвітлюються й осмислюються зовсім по-іншому.

Роздуми дорослої жінки, дружини й матері, яка ховає батька-вітчима, являють собою симбіоз минулого, сьогодення і майбутнього. Дивна річ, але ніч, яку вона провела поруч із тілом нерідного батька, що залишилося у зачиненої на замок (замок на двері у кімнату батьків був завжди, і ця деталь багато що розповідає про дитинство героїні, про її родину...) «великій кімнаті» звичайної двокімнатної квартири, перетворилася не лише на ніч спогадів — вона стала своєрідним очищенням від минулого, від дитячих — і зовсім недитячих! — образ...

Складні й водночас тривіальні обставини життя звичайної на перший погляд родини, які згадуються цієї ночі, стають для героїні повісті спробою осмислити витоки власного характеру, власної долі, власних життєвих досягнень і життєвих поразок. Образ батька-вітчима набуває рис узагальнення, залишаючись при цьому індивідуально-неповторним. У читача складається враження, що героїня повісті намагається бути чесною перед собою, перед померлою раніше матерю, перед ще не похованим вітчимом. Це важко, але так вимагають її людська гідність, її прагнення бути справедливою перед обличчям смерті, яка одразу ж відсіває другорядне, неважливе, залишаючи головне у житті. І хоча у читача іноді виникає бажання засудити вітчима, «виховні методи» якого були занадто суворими, такими, що були спрямовані не на розвиток особистості дочки, а на майже руйнування цієї особистості, сама героїня внаслідок ночі роздумів і спогадів дістається по-справжньому людського висновку: «Вірі Анатоліївні було вже майже байдууже. Вона простилася з вітчимом і пробачила його» [1: 38].

Все воно так, вибачення відбулося, але людина, яка мала можливість стати справжнім батьком для дочки улюбленої жінки, так і залишилася для неї вітчимом. Можна осмислити минуле, зробити правильні висновки, пробачити образи, бути щиро вдячною за те добре, що принесла у твоє життя людина — але як позбавитися почуттів болю, незахищеності, відчаю, що зруйнували світ твого дитинства? Це не можна виправити, ніхто не може двічі прожити теж саме життя, тому треба бути дуже обережним щодо почуттів найближчих тобі людей... Якби усі батьки своєчасно розуміли це!

Мое знайомство із творчістю Лариси Ратич почалося із повісті «Трава по пояс» [2: 4-39], яку сама авторка давно вже вважає «...своєю найкращою роботою» [1: 4]. Ця «повість в оповіданнях» є спробою художньо осмислити історію власної родини, у центрі її — бабуся авторки, проста селянка Фекла Михайлівна Кузьміна.

Маю зізнатися: читання цієї повісті було важким і водночас вкрай потрібним. Важким тому, що життя головної героїні було фактично уособленням важкого життя народу, який витримав війну, переміг у цій війні, відновив все, що війна зруйнувала. Жінка, яка за часів німецької окупації рятувала життя власної родини, власних дітей — і це було вже за межею життя й смерті... А як читати про післявоєнні роки, коли за те, що чоловік на декілька хвилин запізнився на роботу, його могли засудити до в'язниці або табору?

Необхідним читання цієї повісті було тому, що Лариса Ратич, згадуючи бабусю, намалювала образ-узагальнення: ми бачимо жінку-Берегиню, все життя якої було присвячене збереженню рідних і близьких людей. Як могла — так і берегла... Все віддавала тим, кого кохала. Без зайвих слів, просто робила те, що вважала потрібним.

Раділа, коли все було добре, трималася, коли доля була суворою... Праведним було її життя, праведною була кончина. А головне — що життя її не закінчується, про що й пише онука, яка вже й сама тепер є бабусею: «Уж много лет, как спишь ты на погосте, но ты во мне — дыханием своим» [2: 39].

Переважає більшість проблем, які вирішує наше суспільство, зумовлена тим, що процес пошуків української національної ідеї, на жаль, невинувато затягнувся. Зовнішні вороги не можуть здолати народ, який згуртований національною ідеєю, а за майже 19 років набуття Україною незалежності народові, на превеликий жаль, не було запропоновано ідею, яка б його об'єднала. Можливо, не там шукали? Можливо, шукати цю ідею треба в кожній родині? Коли історія родини стає для людини історією власного народу, коли минуле не втрачається, а набуває подальшого життя у сьогоденні й майбутньому?

На мій погляд, повість «Трава по пояс» — це твір, патріотична спрямованість якого є безсумнівною.

...Серед письменників великою повагою користуються автори оповідань. Митці вважають, що цей жанр є найбільш складним, саме у жанрі оповідання майстерність письменника виявляється найбільш повно. Лариса Ратич написала два цикли оповідань: «Рассказы» [1: 177-216] «Реальное нечто. Фантастические рассказы» [2: 40-99]. Варто зазначити, що ці оповідання захоплюють читача не «гострим» сюжетом, а глибиною віддзеркалення життя, майстерністю використання художньої деталі, тонким гумором, несподіваним поглядом на звичайні речі та явища.

Фантастичний елемент, який притаманний «фантастичним оповіданням» Лариси Ратич, насправді, як воно і буває, коли йдеться про справжню літературу, лише допомагає авторові більш глибоко висвітлити таємні риси життя, «проявити» характери героїв. Юнак, якому «відьма» пояснює, що начебто доброзичлива людина насправді може завадити йому стати справжнім письменником, обирає інший, чесний і правильний шлях у житті... «Вітька-сволота», понівечена морально людина, який продав душу за добробут, готовий будь-кого побити й образити, не в змозі переступити останній бар'єр — і залишається людиною...

Звичайно, буває інакше: людина не витримує тиску обставин, через це її душа руйнується. У житті так буває. У «фантастичних оповіданнях» також зустрічаються такі герої. Авторка співчуває цим нещасним людям, але з точністю лікаря «ставити діагноз»: лише сама людина винна у тому, що її життя спотворюється... Втім, як справжня письменниця, вона завжди співчуває кожному зі своїх героїв. Це притаманне б^адь-якому письменникові, якщо він дійсно є письменником-гуманістом. Невипадково у найсуворіші часи, коли Громадянська війна руйнувала людські душі та людські долі, «пролетарський» поет Михайло Светлов, який народився в Україні, начебто жартуючи, писав: «Я сам лучше кинусь Под паровоз, Чем брошу на рельсы героя» [3: 140]. Оповідання Лариси Ратич переконують, що у людини завжди залишається можливість вибору, що вибір залежить саме від людини, що не можна посилатися на обставини, на збіг обставин тоді, коли лише ти сам відповідаєш за те, яким буде власна доля, яким буде власне життя. Щоправда, іноді усвідомлення цього вже нічим не може допомогти людині, яка не спромоглася залишитися Людиною...

Окреме місце в обох книгах посідають оповідання, що названі автором дотепно й гірко: «Антипедагогические этюды» [1: 123-176; 2: 100-141]. Вже сама назва наштовхує читача на серйозну розмову про виховання, і вчителька майже з 30-тирічним стажем Лариса Анатоліївна Ратич багато що може розповісти про те, як НЕ ТРЕБА виховувати дітей!

Ці розділи книжок читав і перечитував із особливою увагою, оскільки, скажімо так, «професійні питання» завжди привертають неабияку увагу, коли читаєш худож-

ні твори. Треба зізнатися, що «антипедагогічні етюди» Лариси Анатоліївни, з одного боку, є справжньою художньою літературою дуже високого рівня, з іншого — можуть бути використані як «навчальний матеріал» під час підготовки вчителів у ВНЗ. На мою думку, доцільно було б надрукувати їх у спеціальних педагогічних періодичних виданнях, щоб безцінний досвід талановитого вчителя-практика став досвідом багатьох учителів України.

Цікаво, що, зображуючи «вчителів», діяльність яких не допомагає учням і батькам, а заважає, батьків, які своєю безглуздою «турботою» псують життя своїм дітям, досвідчений вчитель Лариса Анатоліївна Ратич не «палає гнівом», нікого не звинувачує, нікого не «викриває». Лише описує, але як описує! На власні очі читачі бачать звичайний клас початкової школи, у якому відбувається конкурс казок, і повністю поділяють думку дітей, які визнають, що перемога дівчини-красуні є нечесною... Читачі також добре розуміють «розумну» вчительку, яка пообіцяла матері цієї дівчинки, що її дочка буде «кращою»... Разом із авторкою нам соромно за таку поведінку людини, яка спрямовує дітей у доросле життя — і разом із авторкою ми співчуваємо цій зовсім не безглуздій жінці, тому що своїм вчинком вона принижує і себе, і ім'я Вчителя... Ми соромимося за «турботливу» матусю, що підкоряє своїй волі і молоду вчительку, і дітей, знищуючи людські стосунки між школярами, перетворюючи клас на казарму...

А найголовніше — ми, читачі, разом із авторкою щиро співчуваємо дітям, які стають жертвами або непрофесійної, або непорядної, аморальної поведінки дорослих, їм, дітям, гірше за всіх у цьому жорстокому світі. Тому що скалічене дитинство не цікавиться причинами власного нещастя, немає різниці, свідомо чи несвідомо дорослі роблять те, що вони роблять... Дитина просто страждає. Їй болісно, і винні у цьому дорослі.

Багато як нестандартних, так і «звичайних» навчально-виховних ситуацій розглядає Лариса Анатоліївна, і часто-густо її зацікавлений погляд бачить у них те, що важко помітити навіть фахівцям. Це не «аналіз» уроків або позакласних заходів, це чесні спроби осмислити витоки педагогічних поразок, внаслідок яких багато що втрачається у житті дитини. А у житті самого вчителя?

На мою думку, цілком природно, що проблему виховання (і водночас самовиховання) авторка також порушує у гостросоціалній повісті «Йі будет пицца» [1: 39-72]. Не можу виключити, що в основу твору покладено, як зараз кажуть, реальну історію живої людини. Так склалася доля, що колишня учениця Лариси Ратич була моєю студенткою, після закінчення університету вона поїхала за кордон. Хочу вірити, що вона щасливіше, аніж героїня повісті.

Дівчинку Іду мати виховувала «правильно»: «Головне — не віддати своє! Або - взяти те, що тобі потрібно. Запам'ятай, треба бути сильною» [1: 44]. Із дитячого садочку дівчинка саме так і поводитися. Використовувала людей заради досягнення своєї мети, після чого легко позбавлялася «некорисних стосунків»... Зраджувала, її зраджували... Втратила мати, забула про батька — головним у житті були гроші. Врешті-решт, кинула Батьківщину. Сподіваючись на краще, підлітає у літаку до Америки, де її чекає «багатий наречений». Пройдисвіт, який продасть її тому, хто заплатить...

На перший погляд, їда сама винна у всіх своїх життєвих негараздах, тому що живе аморально. Життя її карає, все справедливо... Але чому нам шкода цю дівчинку, яка так і не стала дорослою, так і не зрозуміла, що гроші ніколи не зроблять людину щасливою? Загублене життя — ось ціна, яку сплатила їда за небажання жити морально. Вчителю Ларисі Ратич болісно за те, що життя цієї дитини перетворилося на жах, але письменниця Лариса Ратич не може бути неправдивою...

Поетичний розділ у книзі «Трава по пояс» [2: 142-162] невеличкий, адже віршів у творчому доробку Лариси Ратич набагато більше. Народившись у Росії, авторка все

життя живе у Миколаєві. Тому для неї рідними є дві мови. Не пишу, які, щоб мимоволі не поставити якусь з них на перше місце... Тому що обидві мови, повторююсь, є рідними для Лариси Ратич, і вірші це засвідчують!

Розмірковуючи над власною долею, авторка зазнається:

Но не хочет сердце на покой,
полон смысла день и снова ясен.
Я — учитель. Труден жребий мой.
Как он труден, Боже! Но прекрасен. [2: 153]

Але власна доля для письменниці не сприймається у відриві від долі народу. Скрутні часи, які переживає країна, спонукають авторку виробити життєву філософію — і не лише власну. Невипадково улюбленою авторкою Лариси Ратич є класик української літератури, справжній велетень духу Ліна Костенко. Філософська лірика Лариси Ратич перегукується з поетичним світом Ліни Костенко, лірична героїня її віршів не визнає життєвих компромісів, звертаючись до тих, від кого залежить добробут і щастя народу, вона закликає:

Покайтесь за помилки прилюдно,
перехрестившись — нумо виправляти!
Щоб дихать вільно знов могли ми всюди,
Щоб жити. Жити — а не виживати! [2: 160]

На мій погляд, у стислому вигляді ці рядки висловлюють ту саму національну ідею, якої бракує Україні... Кажете, перебільшення? Подивимось!

...Звичайно, якби я писав критичну статтю, я б обов'язково мав відзначити недоліки, помилки, елементи недосконалості у творах Лариси Ратич. Вони, безумовно, є, оскільки кожна творча людина постійно самовдосконалюється. Самовдосконалення — це могутній поштовх до нових творчих пошуків, нових творчих досягнень. Мені здається, авторка дуже суворо судить власні твори, дуже прискіпливо й наполегливо працює над ними, що є запорукою її подальшого творчого зростання. На щастя, жанр «творчого портрету» дає мені можливість залишити цю працю науковцям-літературознавцям, які, я переконаний в цьому, ще звернуться до творчості Лариси Ратич. Життя й творчість цієї непересічної людини переконують: вона дійсно «відбулася». Як жінка, як мати, як учителька, як письменниця... «Жити — а не виживати!» — ось життєва позиція Лариси Ратич. Але набагато легше проголосити щось, ніж жити так, як проголошено.

Лариса Ратич живе, а не виживає!

Література

1. Ратич Л. Мы пришли из Ниоткуда: Повести, рассказы, этюды. — К.: Парламентське видавництво, 2010. — 220 с.
2. Ратич Л. Трава по пояс: Избранное. — Николаев: Изд-во «Илион», 2008. — 164 с.
3. Светлов М.А. Стихотворения и поэмы. — Л.: Советский писатель, 1966. — 496 с.